

Jornades del nomenclàtor

Recull de textos

Casal Pere Quart

Sabadell, 14 i 15 de setembre del 2018

Ajuntament
de Sabadell

A l'entorn de la simbologia franquista a l'espai públic

Montserrat Duch Plana
Catedràtica d'Història
Contemporània de la
Universitat Rovira i Virgili

La reeixida jornada organitzada per la conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell sobre el nomenclàtor, pionera al país, va propiciar un entorn favorable on, ultra reflexions generals i locals, es manifestaren posicions discordants sobre la substitució de la toponímia dedicada a alcaldes franquistes de la ciutat.

La por al coneixement històric, com l'emergència del conflicte sobre memòries socials divergents, ha dificultat l'esforç per avançar en la necessària i ineludible resignificació del passat traumàtic substancial a una societat que va patir una guerra civil. La història comparada mostra com cap societat contemporània ha aconseguit tancar les finestres al coneixement del seu passat immediat. Així ha estat en el cas de les comunitats víctimes dels horrors del nazisme i del feixisme com del comunisme, els totalitarismes del segle xx. Les polítiques públiques cap al passat i la historiografia il·lustren la complexitat i l'abast del debat sobre la memòria social.

La intensitat de les polítiques de memòria franquistes¹ contrasta amb la insuficiència com l'exigüitat de la (des)memòria de la democràcia.² Exemples en trobaríem molts, només cal recordar que fins 1996 conviuen en el sistema monetari espanyol fins a sis tipus de mo-

1 DUCH PLANA, Montserrat. «A l'entorn dels usos públics de la història: (des)memòria republicana en la Catalunya actual?», dins DUCH PLANA, M. (ed.). *La II República espanyola*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2007, pàg. 269-297.

2 DUCH PLANA, Montserrat. «Historia, memoria y política. Una ecología de la memoria en la transición democrática española (1976-1982)». *Historia del presente*. Monografía, 3 (2006), pàg. 117-138.

nedes amb l'efígie del dictador, en una perpetuació d'esquemes iconogràfics de llarga durada; o que tot i el decret de l'abril de 1977 sobre la retirada dels escuts franquistes als edificis seu de les administracions públiques, hi romanen encara als nostres dies símbols falangistes. Com també podríem advertir que el monument a les víctimes de l'atemptat contra el despatx laboralista d'Atocha el 1977 no culmina fins al 2003 i a partir d'una iniciativa de subscripció popular, expressió última d'una memòria incòmoda.

El corollari és que a quatre dècades de l'apel·lació reiterada a la concòrdia, la reconciliació i el «tancament de les ferides» la víctima d'aquesta manca de política memorial per inhibició de les institucions democràtiques ha estat l'antifranquisme. Així ho ratifiquem quan podem conèixer en profunditat el significat dels «noms» del nomenclàtor a qualsevol vila o ciutat catalana. Així s'esdevé, també, a Sabadell.

A Catalunya encara roman una cacofonia memorial en l'espai públic amb pretensió simbòlica com ho és la toponímia. El fenomen del canvi toponímic és prou significatiu ja que un treball empíric³ a partir de la base de dades del nomenclàtor de l'Instituto Nacional de Estadística em va permetre demostrar com l'any 2000 encara el 42% de ciutadans vivien en municipis que conservaven simbologia franquista; d'altres presentaven una singular cohabitació de memòries antagòniques ja que el 79% de les ciutats capitals de província tenien més elements de continuïtat amb la tradició commemorativa autoritària que de canvi en la cerca de nous referents democràtics. Els casos més extrems, d'abundant nomenclàtor d'arrel franquista, eren les ciutats que albergaven importants casernes militars o pobles nascuts per la política de colonització agrària, com també els polígons de vivendes de l'Obra Sindical del Hogar, com ha mostrat l'estudi de Pilar Mateo sobre Barcelona que localitza 231 registres d'arrel autoritària a la ciutat, el 52% dels quals a Nou Barris.

En definitiva, l'estudi del nomenclàtor mostra una notable letargia condescendent amb la simbologia que la dictadura havia gravat en marbre a places i carrers.⁴

La construcció de la democràcia postfranquista i el seu desenvolupament a quaranta anys d'ésser referendada la Constitució de 1978 fa evidents les seves mancances en el reconeixement d'un artefacte polític plurinacional, pluricultural i plurilingüístic. Esmentaré només tres exemples que situen la «batalla memorial». Així, el llarg procés que va de la derogació de la festa del 18 de juliol⁵ el 1977 fins que el 1981 comença la tramitació en ponència parlamentària és prou expressiu. Encara caldrà esperar dos anys perquè el 6 de desembre sigui considerat dia digne de commemorar, però fins al 1985 no tindrà caràcter definitiu amb la seva inclusió al calendari laboral.

Un altre exemple d'una articulació conflictiva de Catalunya en la configuració política espanyola és la lluita per la repatriació dels denominats *Papers de Salamanca*⁶ espoliats a les institucions, associacions, partits i sindicats, com també a particulars, amb finalitats repressives. Una llarguíssima batalla de dues dècades, socialitzada a partir de la creació de la Comissió de la Dignitat i que culmina, de manera parcial, amb el retorn a l'Arxiu Nacional de Catalunya el 2006; encara dotze anys després incompleta.

Un tercer exemple podria ser el fet diferencial català en la substitució toponímica de la transició, ja que si bé no han canviat els noms dels municipis, a diferència del que va propiciar un decret de la Generalitat de l'octubre de 1936 que va comportar modificacions en el nom de 144 pobles, sí que endegà, a partir de les primeres eleccions als ajuntaments el 1979, la pràctica del que una campanya de l'Assemblea de Catalunya havia promogut: «Volem noms populars als carrers».

³ DUCH PLANA, Montserrat. *¿Una ecología de las memorias colectivas? La transición española a la democracia revisitada*. Lleida: Milenio, 2014.

⁴ DUCH PLANA, Montserrat. «Toponimia franquista en democracia», dins DA. *Usos de la Historia y políticas de la memoria*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2004, pàg. 273-286.

⁵ DUCH PLANA, Montserrat. «Els dies del franquisme», dins DA. *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Centre de Lectura, 2001, pàg. 227-249.

⁶ DUCH PLANA, Montserrat. *Els treballs i els dies*. Reus: Fundació d'Estudis Socials i Nacionals Josep Recasens i Mercadé, 2003, pàg. 115-118, 133-134.

La simbologia franquista: complir la legislació

La demanda col·lectiva, articulada per la societat civil amb expressions diverses, mostra el joc de les generacions en relació amb els protagonismes de la transició; dit altrament, a la correlació de febleses de què parlava Vázquez Montalbán entre reforma i ruptura, entre règim i oposició democràtica. Tot provant de fer l'esforç de «pensar històricament» que hem après de Pierre Vilar, cal entendre la pervivència de la simbologia franquista a partir, com a mínim, de tres causes relacionades: el pes del franquisme en la cultura política; les lògiques de la transició a la democràcia i, finalment, els peatges partidistes i generacionals dels regidors i alcaldes dels ajuntaments democràtics que han estat renovats en successives convocatòries electorals entre 1979 i 2015.

Per això, quan després d'una llarga gestació parlamentària s'aprovà la Llei 52/2007, de 26 de desembre, per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures a favor d'aquells que patiren la persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, més coneguda com a Llei de Memòria Històrica, cal procedir a complir una legislació que pot representar una oportunitat en la rehabilitació de les cultures vençudes amb la victòria feixista el 1939. I és que s'estableix que les administracions públiques adoptaran les mesures oportunes per a la retirada d'escuts, insígnies, plaques i altres objectes o mencions commemoratives d'exaltació, personal o col·lectiva, de la sublevació militar, de la Guerra Civil i de la repressió de la dictadura. Llevat, i l'excepció no és menor, d'aquelles mencions que siguin estricte record privat, sense exaltació dels enfrontats, o quan concorrin raons artístiques, arquitectòniques o artísticoreligioses protegides per la llei. El Govern central, segons que estableix l'article 15, col·laborarà amb les comunitats autònomes i entitats locals en l'elaboració d'un catàleg de vestigis relatius a la Guerra Civil i la dictadura als efectes de la retirada de la simbologia. Una menció explícita es refereix a un lloc de memòria singular, el Valle de los Caídos, que s'haurà de regir per les normes aplicables amb caràcter general als llocs de culte i els cementiris públics i no s'hi podran fer actes de naturalesa política ni d'exaltació de la Guerra Civil, dels seus protagonistes o del franquisme (article 16). Finalment, s'elaborarà un cens de les edificacions i obres realitzades mitjançant treballs forçats (article 17).

L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006, en el títol I, de Drets i deures, estableix que «la Generalitat i els altres poders públics han de vetllar pel coneixement i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya com a patrimoni col·lectiu que testimonia la resistència i la lluita pels drets i les llibertats democràtiques. Amb aquesta finalitat, han d'adoptar les iniciatives institucionals necessàries per al reconeixement i la rehabilitació de tots els ciutadans que han patit persecució com a conseqüència de la defensa de la democràcia i l'autogovern de Catalunya» (article 54). Com també que la Generalitat «ha de vetllar perquè la memòria històrica es converteixi en símbol permanent de la tolerància, de la dignitat dels valors democràtics, del rebuig dels totalitarismes i del reconeixement de totes les persones que han patit persecució a causa de llurs opcions personals, ideològiques o de consciència».

La Llei 13/2007, de 31 d'octubre, del Parlament de Catalunya estableix que el Memorial Democràtic «té per objecte desplegar les polítiques públiques del Govern adreçades a l'acció cívica de recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica, i en concret, del coneixement del període de la Segona República, de la Generalitat republicana, de la Guerra Civil, de les víctimes del conflicte per motius ideològics, de consciència, religiosos o socials, de la repressió de la dictadura franquista, de l'exili i la deportació, de l'intent d'eliminar la llengua i la cultura catalanes, dels valors i les accions de l'antifranquisme i de totes les tradicions de la cultura democràtica, amb la finalitat de donar a conèixer d'una manera científica i objectiva el passat recent i estimular la comprensió del temps present» (article 2).

El Cens de simbologia franquista a Catalunya (2010)

L'objectiu del Cens de simbologia franquista de Catalunya era localitzar, identificar i catalogar tots aquells símbols franquistes que actualment encara resten a l'espai públic de Catalunya. La primera qüestió a resoldre era, sens dubte, què és l'espai públic i, en conseqüència, on havíem de buscar els símbols.

En general, totes les opinions comparteixen la idea que l'espai públic és aquell espai de propietat, domini i ús públics, aquell en què qualsevol persona té dret a circular en contrast amb els espais privats, l'accessibilitat dels quals està freqüentment restringida. En aquest sentit, seria l'escenari de la interacció social, és a dir, el suport físic de les activitats la finalitat de les quals és satisfer les necessitats col·lectives que van més enllà dels interessos merament individuals. Idealment, seria l'espai de construcció de la ciutadania i d'encontre social.

Es podria definir com a:

- lloc d'identitat, on els individus/grups es poden reconèixer;
- lloc de relació, on els individus/grups estableixen els seus contactes recíprocs;
- lloc d'història, on els individus/grups troben les traces de la seva pròpia història a través dels antics edificis i d'altres elements del passat.

Tindria, doncs, múltiples referents d'índole social, cultural, simbòlica o política. És a dir, l'espai és una realitat multifactorial i multifuncional, que es percep polifacèticament i multisensorialment.

Les interconnexions entre l'espai obert o exterior i l'espai intern o construït són múltiples, la qual cosa fa créixer la complexitat de la definició d'espai públic. Tant l'un com l'altre conformen l'estructura del paisatge i els elements de la seva identitat, la seva tradició històrica i la seva cultura. I, en general, ambdós necessiten l'existència de l'altre. No poques vegades ens trobem amb elements que recullen ambdós conceptes: un monument públic és un espai construït d'accés permès, que dona identitat i valor a la societat i que està situat en un espai obert o exterior.

Qualsevol que sigui el concepte d'espai que ens interressi, el que és clar és que els espais públics són, sobretot, llocs on el poder s'expressa i exerceix el seu domini. Els règims totalitaris europeus dels anys trenta i quaranta del segle xx van ser grans experts a adequar i utilitzar els espais públics als seus interessos. Es van apropiat absolutament de l'espai. L'espai públic servia els interessos de les dictadures i, per tant, era una expressió del poder a la societat. D'un poder que, és important remarcar-ho, només s'expressa i se significa en públic.

Reprement la idea expressada inicialment, mai millor que durant el règim franquista (o altres dictadures europees) l'espai públic era un espai d'encontre social. Les places, les grans avingudes, els passejos es convertien sovint en escenari de les grans misses de campanya o de les desfilades commemorant la victòria; i sempre amb la participació massiva (i obligada, és clar) de ciutadans i ciutadanes.

Troblem molts exemples que il·lustren significativament que l'espai públic era concebut com la realització d'una ideologia. Així, les escultures o monuments que honoraven personatges o fets històrics del règim o acceptats pel règim sovintejaven a les poblacions. Monuments aixecats en època republicana foren transformats o destruïts: una altra forma de transformació i adequació de l'espai al servei de poder.

En general, la propaganda franquista va crear tot un món de representacions per fer arrelar la ideologia del règim entre la ciutadania i fer despertar la més fervorosa admiració pel Caudillo. Alguns d'aquests elements eren:

- Efigies de Franco i José Antonio pintades de negre amb plantilles a les parets dels edificis.
- Plaques i monuments dedicats «a los caídos» durant la guerra instal·lats a gran part d'institucions i organismes públics.
- Làpides amb els noms dels parroquians del bàndol franquista morts durant la guerra col·locades a les façanes de les esglésies i a les portes de les entitats cíviques i esportives.
- Símbols de Falange, rètols de «Franco, Franco, Franco» i «Arriba España», banderes, creus blanques, vels negres, corones de llorer i altres elements semblants instal·lats a les façanes de les institucions públiques i als aparadors de botigues quan es duïen a terme celebracions, com la del 18 de juliol, el *Día del Caudillo*, o la commemoració de l'«Exaltación del Generalísimo a la Jefatura del Estado» (1 d'octubre), el *Día de la Raza* (12 d'octubre), homenatges «a los caídos» i a l'exèrcit.

L'estil de l'art feixistitzat és representatiu d'un totalitarisme que va pretendre convertir l'art en política; d'una iconografia propagandística que veia en l'arquitectura, també l'efímera, l'art d'estat, per tal com ens alertà Walter Benjamin l'art feixista és un art de propaganda fet per les masses i per a les masses. I en el cas espanyol s'instrumentà al servei de l'invent d'una tradició que assoleix el poder amb la victòria militar. Una iconografia, doncs, per a després d'una guerra, de la victòria que rememora i enalteix el triomf en un conflicte civil al qual s'atribueix el caràcter de croada religiosa.

Convertir l'art en ideologia, conrear l'art cerimonial —actes, celebracions, desfilades, processons, parades— tot confonent política i estètica no és privatiu dels règims totalitaris, si bé en el feixisme assolí la seva màxima expressió. Un règim feixistitzat com el de Franco participà d'aquesta litúrgia de dominació simbòlica.

El Memorial Democràtic de la Generalitat va censar 3.647 símbols franquistes a tot Catalunya. L'estudi, al qual cal sumar el cens de simbologia franquista de Barcelona elaborat per l'Ajuntament, permet concloure que encara resten prop de 7.700 símbols franquistes a tot el país (el 93% dels quals plaques d'habitatge). En total, s'analitzaren 185 municipis seleccionats segons criteris geogràfics, demogràfics i d'interès històric.

L'estudi recomana, per exemple, la substitució de totes les plaques d'habitatge, la retirada de totes les plaques que senyalitzen carrers o places, la retirada de tots els relleus amb l'àliga imperial i la retirada, o en alguns casos la senyalització, dels monuments amb simbologia franquista.

La memòria social és un concepte complex ja que consisteix en un relat sobre el passat que es construeix en el present en funció de distints i canviants interessos i finalitats, no exempts de la cerca d'hegemonia cultural consubstancial a la dominació política de què parlava Gramsci, si bé en els actors polítics que protagonitzaren el canvi democràtic municipal el 1979 i endavant es manifesta una transmissió generacional de la por com del trauma d'una dictadura imposada per la legitimació d'origen en la victòria militar en la Guerra Civil i una socialització en allò que coneixem com la «servitud voluntària», el reflex últim de la qual és la incapacitat de remoure la dominació simbòlica franquista sobre la ciutat democràtica.